

DYFODOL I'R IAITH

SYLWADAU I

GRWP GORCHWYL A GORFFEN

Y GYMRAEG A DATBLYGU ECONOMAIDD

Mai 2013

Cyswllt:

Dr Heini Gruffudd

2 Lôn Rhianfa

Ffynhonne

Abertawe SA1 6DJ

01792 455410

Y Gymraeg a Datblygu Economaidd

Mae Dyfodol i'r Iaith yn fudiad amhleidiol sy'n gweithredu er lles yr iaith Gymraeg. Nod y mudiad yw dylanwadu drwy ddulliau cyfansoddiadol ar sylwedd a chynnwys polisiau cyhoeddus a deddfwriaeth er mwyn hybu twf a ffyniant y Gymraeg ym mhob maes polisi. Bydd yn gweithredu er budd Cymru a'i phobl, gan ennill cefnogaeth a pharch i'r iaith a sicrhau bod y Gymraeg yn fater byw ar yr agenda gwleidyddol.

Mae Dyfodol i'r Iaith yn croesawu'r cyfle i gyflwyno sylwadau i'r Grŵp Gorchwyl a Gorffen y Gymraeg a Datblygu Economaidd.

CRYNODEB

Cwestiwn 1

Sut gallai'r defnydd o'r Gymraeg a dwyieithrwydd helpu busnesau i dyfu a chefnogi datblygu economaidd?

- i. Cysylltiad 'micro' a 'macro': ni bydd busnesau unigol yn llwyddo yn y cyd-destun hwn oni bai bod polisiau cenedlaethol ar waith
- ii. Sylw i fusnesau sy'n darparu gwasanaeth Cymraeg: yr angen i godi proffil busnesau sy'n rhoi gwasanaeth Cymraeg
- iii. Gwasanaeth cyfieithu am ddim: i hwyluso defnydd o'r Gymraeg
- iv. Arwyddion amlwg ar ddrysau a ffenestri busnesau a siopau: i ddenu cwsmeriaid Cymraeg

Cwestiwn 2

Sut gallai datblygu economaidd gynyddu'r defnydd o'r Gymraeg?

- i. Angen arweiniad Llywodraeth: i wneud defnyddio'r Gymraeg yn norm
- ii. Tendre a chaffael sy'n cefnogi'r lleol: i gefnogi seiliau cymunedol cadarn
- iii. Adeiledd economaidd cefn gwlad: yn allweddol i lwyddiant busnesau
- iv. Cynllunio datblygiadau tai yn ddoeth: fel bod economi lleol yn cyfrannu at gynaliadwyedd iaith
- v. Datblygu marchnad lafur cyfrwng Cymraeg: i gysylltu swyddi ac iaith gan ddatblygu rhaglen gynhwysfawr o hyfforddiant iaith
- vi. Twf trefol: dewis manau penodol i'w datblygu er mwyn creu trefi Cymraeg deniadol
- vii. Creu swyddi: trwy adleoli; trwy ddarparu pecynnau ariannol a chynllunio ffafriol

Cwestiwn 3

Sut gallai'r sector cyhoeddus gynyddu'r defnydd o'r Gymraeg drwy ei effaith ar yr economi leol?

- i. Symud allan o Gaerdydd: adleoli a datganoli sefydliadau
- ii. Y gwasanaeth addysg: cyfraniad datganoledig allweddol, ac angen ehangu'r ddarpariaeth Gymraeg
- iii. Gweinyddu yn Gymraeg: mae angen i awdurdodau lleol ddatblygu hyn
- iv. Sbarduno twf naturiol: nid yw cynllunio'n ateb popeth. Mae angen cefnogi delwedd sy'n ysgogi cysyniad deniadol o drefi Cymraeg

Cefndir hanesyddol

Un o'r rhesymau tebygol dros pam y mae'r Gymraeg wedi bod yn fwy llwyddiannus na'r ieithoedd Celtaidd eraill yw ei bod hi wedi bod yn iaith gymunedol gref mewn ardaloedd lle bu datblygu economaidd a diwydiannol sylweddol, gan gynnwys yn arbennig yn y meysydd glo a'r gweithfeydd dur yn y De a'r Gogledd- Ddwyrain, ac ardaloedd chwarelyddol Gwynedd. Pan lifodd pobl o bob cwr o Ynysoedd Prydain a gweddill Ewrop i mewn i'r ardaloedd hynny er mwyn cael gwaith, bu i lawer iawn ohonynt gymhathu i'r gymuned leol, a dod yn siaradwyr Cymraeg. Dyma un rheswm pam bod gan gymaint o bobl sy'n siarad Cymraeg fel iaith gyntaf gyfenwau nodweddiadol Seisnig, Gwyddelig, Albanaidd, Eidalaid ac ati. Mae'r amrywiaeth tarddiad yma yn nodweddiadol i'w dathlu, ac yn fodd i wrthbrofi honiadau rhai pobl sy'n elyniaethus i'r iaith mai ffenomen gul, gaeedig, gyfyng ei gorwelion yw hi.

Roedd llwyddiant a thwf yr iaith yn rhannol i'w priodoli i'r ffaith mai'r Gymraeg oedd iaith naturiol y gweithle. Adlewyrchir hyn, er enghraifft, yn narpariaeth Adran 171 y Mines and Quarries Act 1954 (sy'n dal mewn grym), sy'n datgan: *Where the natural language of communication of the persons employed at a mine . . . or of a substantial number of those persons is Welsh, then, in considering the qualification of candidates for appointments required, by or by virtue of this Act, to be made in the case of that mine . . . , regard shall be had to the possession of a knowledge of the language.*

Heb fod ganddi ardaloedd daearyddol lle mae'r Gymraeg yn iaith gymunedol gref, nid oes llawer o obaith i'r Gymraeg barhau fel iaith hyfyw. Mae bodolaeth a pharhad ardaloedd o'r fath yn dibynnu yn eu tro ar eu ffyniant economaidd. Mae angen blaenoriaethu buddsoddi yn yr ardaloedd hynny, law-yn-llaw a pholisïau a mesurau sydd wedi eu targedu at gynnal yr iaith, megis meithrin gweithleoedd Cymraeg, galluogi rhai sy'n symud i mewn i weithio i ennill sgiliau iaith.

Cwestiwn 1

Sut gallai'r defnydd o'r Gymraeg a dwyieithrwydd helpu busnesau i dyfu a chefnogi datblygu economaidd?

i. Cysylltiad 'micro' a 'macro'

Mae'r cwestiynau a ofynnir yn cymysgu rhai lefel micro (am ymddygiad busnesau unigol) a rhai macro (am bolisi economaidd eang). Ychydig iawn mae modd ei gyflawni ar lefel cwmnïau unigol heb fod y polisiau ehangach yn eu lle. Mae'n dda gweld cwmnïau'n defnyddio'r Gymraeg wrth eu gwaith, ond i hyn fod yn wirioneddol effeithiol mae'n rhaid iddyn nhw weithredu mewn awyrgylch sy'n caniatáu defnyddio'r Gymraeg, ar lefel busnes i fusnes, ond hefyd ar lefel busnes i lywodraeth.

ii. Sylw i fusnesau sy'n darparu gwasanaeth Cymraeg

Ar lefel leol a phersonol, mae'n gallu bod yn atyniadol bod cwmni'n darparu gwasanaeth Cymraeg. Mae hyn yn hybu rhwydwaith cymunedau Cymraeg. I hyn fod yn llwyddiannus byddai'n dda bod sylw'n cael ei dynnu at gwmnïau sy'n gallu darparu gwasanaeth Cymraeg, bod ar lafar neu'n ysgrifenedig. Gallai hyn fod yn darged priodol i'r Comisiynydd Iaith a hefyd i'r Mentrau Iaith, fel bod gwybodaeth rhwydd ar gael i gwsmeriaid a busnesau am y Gymraeg mewn busnes. Gellid hyrwyddo cyswllt a masnach rhwng busnesau Cymraeg trwy greu gwefan 'Busnes i Fusnes' Cymraeg.

iii. Gwasanaeth cyfieithu am ddim

I hwyluso'r defnydd o'r Gymraeg mewn busnesau, byddai'n dda i Lywodraeth Cymru neu i'r Comisiynydd Iaith ddarparu gwasanaeth cyfieithu am ddim ar gyfer arwyddion a dogfennau.

iv. Arwyddion amlwg ar ddrysau a ffenestri busnesau a siopau

Mae'n ddigwyddiad llawer rhy aml nad yw cwsmeriaid yn gwybod bod modd i fusnes neu siop ddarparu gwasanaeth Cymraeg. Er bod arwyddion Cymraeg ar gael gan y Comisiynydd Iaith, ni chafwyd ymgyrch ag iddi dargedau i ddsbarthu'r rhain. Mae eu diben hefyd yn aneglur o bellter. Dylai'r arwyddion hyn fod mor amlwg â'r arwyddion am lendid yn ffenestri bwytai, a dylai gweithwyr Cymraeg wisgo bathodynau clir. Bydd hyn yn debygol o gynyddu cefnogaeth ymysg siaradwyr Cymraeg a rhoi gwerth ar y Gymraeg yn y busnes.

Cwestiwn 2

Sut gallai datblygu economaidd gynyddu'r defnydd o'r Gymraeg?

viii. Angen arweiniad Llywodraeth

Yn gyffredinol, oni bai bod busnes mewn ardal eitha Cymraeg, neu yn gwasanaethu cynulleidfa Gymraeg (e.e. gwasg), dyw busnes ddim yn debygol o ddefnyddio'r Gymraeg am resymau ariannol pur. Mae angen i'r Llywodraeth greu "ethos" o blaid y Gymraeg trwy fabwysiadu polisïau o blaid y Gymraeg ar draws meysydd cynllunio, y cyfryngau, addysg a'r economi. Bydd busnesau wedyn yn awyddus i fod yn fwy Cymreigaidd, ac yn gweld nad yw hynny'n gwrthdaro â'u hunan-les. Fel hyn bydd defnyddio'r Gymraeg yn datblygu'n norm, a pheidio â'i defnyddio'n arfer llai dymunol.

ix. Tendro a chaffael sy'n cefnogi'r lleol

Rhaid i bolisïau eang economaidd Llywodraeth Cymru (e.e. ym maes grantiau, tendro) ystyried lles yr iaith. Mae sawl enghraifft o gwmnïau lleol yn methu â chael busnes am fod yr awdurdodau'n honni bod eu dwylo'n gaeth yn sgil canllawiau tendro a dderbyniwyd gan y Llywodraeth. Mae hyn yn ddiweddar yn cynnwys llaeth i ysgolion Sir Gaerfyrddin, ac ychydig yn ôl gwasanaeth torri gwair yn ysgolion Môn. Mae angen creu amodau tendro sy'n goresgyn yr angen i ddenu cwmnïau mawr pellennig.

x. Adeiledd economaidd cefn gwlad

Mae Carter ac Aitchison yn gweld bod anawsterau penodol i'w hwynebu wrth ddatblygu'r economi mewn ardaloedd cymharol Gymraeg. Dadleuir ganddynt bod cau siopau, ysgolion, llysoedd, canolfannau hamdden, pyllau nofio a gwasanaethau meddygol yng nghefn gwlad yn gwanhau hyfywedd economaidd ardaloedd gwledig, gan arwain at allfudo ymysg yr ifanc a'r rhai sy'n weithgar yn economaidd, a hyn yn ei dro'n ei gwneud yn anodd i fusnesau bach a chanolig flodeuo. (*'Economics rather than rights critical for language survival', cyrchwyd o <http://www.clickonwales.org/2013/05/economics-rather-than-rights-critical-for-language-survival/>*)

xi. Cynllunio datblygiadau tai yn ddoeth

Mae'n rhaid ystyried cynlluniau tai ochr yn ochr â chynllunio economaidd, gan fod cyfraniad economaidd yn deillio yn sgil codi tai, a hefyd am fod cynlluniau o'r fath yn gallu bod yn berygl i gynaliadwyedd iaith os ydynt yn rhai anghymesur. Mater allweddol yw bod canllawiau cadarn yn cael eu gosod ar awdurdodau cynllunio, ac mae'r oedi a fu wrth gyflwyno nodiadau cyngor newydd – y TAN 20 – i'w resynu. Bydd angen gwyliadwraeth gref ar y modd y caiff yr iaith ei thrin mewn materion cynllunio, ac mae angen i'r Llywodraeth fod yn effro iawn yn hyn o beth.

xii. Datblygu marchnad lafur cyfrwng Cymraeg

Mae angen cynllun cenedlaethol i adnabod swyddi lle mae'r Gymraeg yn allweddol neu'n ddymunol ar y

naill law a rhaglen hyfforddi ieithyddol eang er mwyn datblygu sgiliau iaith ymysg y gweithlu, sy'n briodol i'r swyddi. Bydd gan hyn oblygiadau i feysydd llywodraeth, yr economi, gweinyddiaeth, y sectorau preifat, a gwirfoddol. Bydd y gwasanaeth addysg a Chymraeg i Oedolion yn gyfrifol am ddarparu hyfforddiant Cymraeg gwaith, gyda phwyslais ar sgiliau llafar neu ysgrifenedig fel y bo'n briodol. Mae hyn yn gynllun y bydd angen ei gydlynu gan gorff canolog.

xiii. Twf trefol

Barn **Dyfodol i'r Iaith** yw bod angen i'r Llywodraeth fabwysiadu'r egwyddor o bwyntiau twf ieithyddol y tu allan i Gaerdydd. Mae Caerdydd ei hun yn enghraifft lwyddiannus o iaith yn tyfu yn sgil creu swyddi. Mae Aberystwyth yn enghraifft arall gyda'i Llyfrgell Genedlaethol gyda'i 300 o staff. Mae angen strategaeth iaith fydd yn nodi nifer o drefi twf ieithyddol ac yn canolbwyntio ar ddatblygu'r rheini yn hytrach na gwasgaru ymdrechion dros Gymru i gyd.

Gellir dosbarthu trefi Cymru i dri dosbarth bras: (1) y rhai fel Caernarfon a Llangefni sy'n dal yn hyderus Gymraeg o hyd a lle clywir y Gymraeg fel prif iaith y stryd; (2) rhai problematig fel Machynlleth, Rhydaman lle mae'r Saesneg yn graddol ennill tir, a (3) rhai gwannach fel Llandeilo a'r Wyddgrug ond sydd â chnewyllyn da o Gymreictod y gellir adeiladu arno.

xiv. Creu swyddi

Mae modd creu swyddi sector cyhoeddus (a) trwy symud swyddi o un lle i'r llall, fel y gwnaeth y Cynulliad ei hun, a (b) mae modd creu swyddi Cymraeg trwy fynnu bod dealltwriaeth o'r Gymraeg yn amod gwaith (e.e. trwy ei gwneud yn iaith gweithredu mewnol Llywodraeth Leol).

I greu swyddi sector breifat, byddai'n rhaid creu PECYN DENIADOL i ddenu busnesau a fyddai'n cynnwys.

- a. Telerau benthyg deniadol gan Fanc Datblygu Cymunedol Cymraeg, yn cael ei gefnogi gan y Llywodraeth.
- b. Pecyn grantiau deniadol, â manteision i gwmnïau a fyddai'n cynyddu eu defnydd o'r Gymraeg.
- c. Trethi busnes a threth gorfforaeth isel, efallai am dymor cychwynnol.
- ch. Gellid ystyried sefydlu Parc Busnes ar gyfer cwmnïau sy'n gweithredu'n bennaf trwy'r iaith (fel e.e. yng Ngwlad y Basg), gydag adeiladau ar osod yn rhad iawn.
- d. Ffaffraeth gan y broses gynllunio.

Cwestiwn 3

Sut gallai'r sector cyhoeddus gynyddu'r defnydd o'r Gymraeg drwy ei effaith ar yr economi leol?

v. Symud allan o Gaerdydd

Mae angen i sefydliadau Cymru sy'n ymwneud â'r Gymraeg ac y mae eu prif ganolfannau yng Nghaerdydd ddatganoli. Yn eu mysg gellir cynnwys S4C, CBAC, BBC, Llywodraeth Cymru, Amgueddfa Cymru, Cadw, Comisiynydd y Gymraeg, Cyngor Celfyddydau Cymru. Mae'r cyfryngau yn gallu bod yn allweddol wrth ddenu gweithwyr ifanc, a chollwyd cyfle wrth leoli man cynhyrchu Pobl y Cwm, e.e. yng Nghaerdydd yn hytrach nag yng nghwm Gwendraeth. Byddai symud i greu canolfannau mewn mannau fel Caernarfon yn trawsnewid dyfodol economaidd y mannau hynny.

vi. Y gwasanaeth addysg

Efallai mai'r gwasanaeth addysg sy'n cynnig y sector mwyaf llwyddiannus o ran dosbarthiad gweithwyr Cymraeg. Mae twf ysgolion Cymraeg ledled Cymru wedi sicrhau gweithlu Cymraeg ym mhob sir, yn gymesur â'r boblogaeth, ac mae pob rhagolwg y bydd hyn yn cynyddu ac yn dod yn ffactor o bwys ym mharhad y Gymraeg yn iaith fyw mewn gwahanol gymunedau.

vii. Gweinyddu yn Gymraeg

Mae awdurdodau lleol ledled Cymru, ac eithrio Gwynedd, yn defnyddio'r Saesneg yn iaith weinyddol. Mae angen i'r Gymraeg gael ei defnyddio'n iaith arferol yn yr ardaloedd mwy Cymraeg. Bydd hyn yn rhoi gwerth i'r iaith, ac yn annog hyder ynddi a fydd yn estyn y tu hwnt i'r gwaith.

viii. Sbarduno twf naturiol

Mae gan gynllunio canolog rôl hollbwysig. Mae lleoli sefydliadau yn dod â swyddi cymharol uchel i ardal, a gwariant yn ei sgil. Mae gweinyddu a gwasanaethu sefydliadau'n cynnig cyfle am swyddi ar wahanol lefelau, ac yn debygol o ysgogi'r economi yn lleol.

Ond dim ond hyn a hyn all llywodraeth ei gyflawni. Gall greu'r amodau, ond wedi rhyw bwynt, rhaid disgwyl a gobeithio am dwf naturiol.

Mae rhai economegwyr yn dadlau bod gan ffactorau emosiynol le mewn datblygu economaidd. H.y. bod y syniad o ddeniadolrwydd lle o ran bywyd cymdeithasol a safon byw yn yr ystyr ehangaf lawn bwysiced, er mwyn denu busnes, â manteision ariannol. Mewn gair, rhaid i le fod yn ddeniadol. Mae Caerdydd yn ddeniadol. Rhaid creu gwrthbwyntiau i Gaerdydd a fydd hefyd yn ddeniadol. Rydym wedi awgrymu y dylid dechrau trwy wneud tref fel Caernarfon yn ddeniadol. Bydd pethau eraill – ac adfywiad ehangach -- yn dilyn o hynny, gobeithio.